
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHS [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXXIV (2026). Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	--

DOI: 10.54664/HRXM4579

КЕРАМИЧЕН ФРАГМЕНТ С ПЪРВОБЪЛГАРСКИ НАДПИС ОТ ПЛИСКА

Веселин КАНДИМИРОВ*

CERAMIC FRAGMENT WITH A PROTO-BULGARIAN INSCRIPTION FROM PLISKA

Veselin KANDIMIROV

Abstract: *The first information that the language of the Danube Bulgarians had its own writing dates back to 1957. Few such inscriptions have been found since then. This publication examines the last one that has been discovered. It was found on the territory of the capital of the First Bulgarian Kingdom—Pliska, in 2012. It is a fragment of a clay vessel on which a short inscription was applied with a sharp object. The inscription is a private message from a person of low social status named Oygun about an action he performed.*

The publication offers a decipherment of the content of the inscription and a commentary. Despite its brief content, the inscription is a valuable epigraphic record of the language of the Danubian Bulgarians. This language belongs to the r/l group of Old Turkic languages (and probably its only representative) but is poorly known. This publication expands the area of distribution of this writing, testifies to its dissemination among the common population, and contains new data on the phonetic composition of this language, as well as new, previously unrecorded script signs.

Keywords: *Danube Bulgarian language; Danube Bulgarian inscriptions; First Bulgarian Kingdom.*

Надписът е намерен през 2012 г. при планово обхождане на терена във външния град на Плиска (обект 109 с координати N 43° 22' 13,7" и E 27° 0,8' 00,2"). Издълбан е върху вътрешната страна на къс от стената на червеноглинена стомна и има размери приблизително 6 на 7 см [Аладжов, А. и кол. 2013, с. 130 и с. 233] (Образи 1. и 2.)¹.

Надписът се чете ясно. Той е триредов, връзан с острие върху изпечената глинена повърхност и съдържа петнадесет знака, високи между 3 и 8 мм. Разстояние между отделните думи няма, а подравняването на текста вляво показва, че посоката на четене е отляво надясно. От пръв поглед се вижда, че знаците са същите като тези от графитите в скалния манастирски комплекс при Мурфатлар и от надписа върху т.нар. „розета от Плиска“. Това обстоятелство, както и мястото, където е намерен, го прави част от културата на Първото българско царство.

Тъй като много от въпросите около тази писменост са дискуссионни, преди да навлезем в същинската част, ще разгледаме днешното състояние на изследванията, посветени на темата за епиграфските паметници от Мурфатлар.

* **Веселин Кандимиров** – независим изследовател; България; @vkandimirov@abv.bg

¹ Изказвам благодарност на откривателя на надписа Андрей Аладжов, който ми предостави качествена снимка на артефакта. – б.а. В.К.

Тази тема се появява през 1957 г., когато при разработка на стара каменна кариера край селището Мурфатлар, Средна Добруджа, са разкрити останки от средновековен скален манастир. В меките варовикови стени на обителта са врязани множество знаци – рисунки, символи и писмени знаци. Последните са няколко вида: кирилски, глаголически, гръцки и – най-многобройните – образци от неизвестна писменост.

Няколко години по-късно, през 1961 г., при археологически разкопки в Плиска е открит малък бронзов артефакт с гравирани върху него знаци, съвпадащи с тези от Мурфатлар, т.нар. „розета от Плиска“ [Vaklinov, St. 1978]. Откритието бележи ареал на разпространение и насочва към езиковата принадлежност на въпросната писменост.

Първите научни публикации на откритието в Мурфатлар са на румънски учени [Барня, Й. 1962; Barnea, I. 1963; Barnea, I., Ștefanescu, S. 1971; Barnea, I. 1981; Bogdan, D. 1961; Комша, М. 1964] и др. Те се свеждат до описание и документиране на находките, вкл. тези с неизвестна писменост, а изказваните предположения за произхода им са предпазливи. Според първия издател на материала – Й. Барня [Барня, Й. 1962, с. 293–316], неизвестните знаци са сходни със старотюркските руни, по-малко със знаците по съдовете в съкровището от Над Сент Миклош и някои скандинавски руни, но отбелязва и приликата им със знаци от Първото българско царство. Относно етническата принадлежност на авторите на надписите са правени различни предположения. Д. Богдан [Bogdan, D. 1961, pp. 31–49] допуска, че те принадлежат на някакво сродно с дако-гетите население. М. Комша [Комша, М. 1964, pp. 363–370] отхвърля това с довода, че към X век дако-гетите са напълно асимилирани, и смята надписите за тюркско рунно писмо². П. Дякону и П. Настурел [Diaconu, P., Nasturel, P. 1969, pp. 443–444] обявяват населението, оставило тази писменост, за готско.

Направените предположения са извън контекста. Те не отчитат факта, че надписите са открити в обител от Първото българско царство редом с други кирилски и глаголически надписи и въпросът за авторите им е ясен. През 1976 г. В. Бешевлиев показва, че те са на езика на първобългарите и тяхното разчитане би хвърлило светлина върху езика на тези българи [Бешевлиев, В. 1976, с. 12–23]. Той разглежда 24 надписа, публикувани от Барня и Богдан, и изолира от тях 63 знака [Beševliev, V. 1977, pp. 49–62]. Сравнително големият им брой се дължи на обстоятелството, че Бешевлиев приема за отделни единици някои варианти в изписването им, части от повредени знаци и дори графични следи, които определено не са писменост. Той също така смята значителна част от знаците за лигатури, което, както ще видим по-нататък, не се потвърждава. Негово е предположението, че четири знака от тази писменост са заети в кирилицата, което е важно указание за времето на нейния произход.

Значителен принос в документирането и тълкуването на материала от Мурфатлар има К. Попконстантинов [Попконстантинов, К. 1992; Попконстантинов, К. 1996; Popkonstantinov, K. 1986; Popkonstantinov, K., Kronsteiner, O. 1994]. Той изказва мнение че една рисунка на светец от Мурфатлар е изображение на св. Йоан Предтеча и че надписът от четири знака над нея е името на светеца – Иван или Йоан [Попконстантинов, К. 1992, с. 156]. За съжаление Попконстантинов не доразвива наблюдението си, което би могло да доведе до пробив в четенето на мурфатларските знаци.

Неубедителен опит за дешифриране на надписа от розетата прави Сачев, Е. [1977]. Той се опитва да разчете текста чрез чувашки. Започва четенето от началния кръст, но го приема за буквен знак и предлага следния резултат:

² Термините „руни“, „рунно писмо“ или „български руни“, които изобилстват в литературата, в това число и в научната, са неподходящи за означаване на мурфатларската писменост. Първо защото името „руни“ принадлежи на конкретна скандинавска писменост, нямаща нищо общо с разглежданата от нас и, второ, под това име с нашата писменост обикновено се обединяват всевъзможни други неясни писмености и знаци от епохата, като тези по съкровището от Над Сент Миклош, графитите от Равна, родови знаци и пр., което създава хаос в опитите за класификация.

„ку: О(ртма)х ѿ(иѣ)р ѿс, и(ѿ)т к(ар)т ув“, което в превод трябва да означава: „Тази амуниция на ездитен кон да се знае (като предупреждение – б.а. В. К.) носи печатните знаци (тамгата – б.а.) на дома.“

Единственият обстоен опит за дешифровка на тези знаци е направен от полския лингвист Е. Триярски [Tryjarski, E. 1980; Tryjarski, E. 1985; Tryjarski, E. 1995]. От наличния материал той изолира 28 писмени знака – 23 прости знака и 5 лигатури. Неговият извод е, че това е тайнопис и „в елинизирана форма съдържа имената и прозвищата на видни фигури от ранната Византийска църква – светци, църковни отци, проповедници, богослови и т.н. (...) Други изглежда са местни светци и списъкът им с имена може значително да обогати историята на Източната църква. Накрая, вероятно съдържа и имената на единствените обитатели на килиите, които са починали и са били погребани там“ [Tryjarski, E. 1985, p. 60].

Триярски предлага дешифровка на някои от добре запазените надписи, като приема че посоката на четене е отляво надясно. Това е достатъчно да компрометира всички останали действия по разчитането им, защото, както личи от много примери, тя е обратна. Първия ред на един четириредов надпис той разчита като *oh-ton=oh(a)ton* и го сближава с гръцкото име Агтон; втория ред – като *garthony*, в което вижда гръцкото име Харитон, мъченик от IV век, без да изрази отношение към останалите два реда. Друг дълъг надпис той вижда като *ihns gposkopis e(?)phe(?)z(?)os p=I(o)h(a)n(o)s G(e)posk(o)pis Ephezos p*, т.е. Йоан епископ Ефески.

Розетата от Плиска, чието съдържание не би могло да е същото като на надписите от Мурфатлар, Триярски разчита по следния начин: *hodpynphere xisou?i=hod(o)p(o)yn phere X[risto] Isoui*. При това той не започва четенето от кръста върху едно от листата на розетата, който очевидно бележи начало на текста, а от друго място. Буквосъчетанието *hodopoyn* той сближава със старогръцкия глагол $\acute{\alpha}\delta\omicron\lambda\omicron\tau\epsilon\omega$: „1. прокарвам път, правя път; 2. правя проходим, изравнявам“, а *phere* с $\phi\acute{\epsilon}\rho\omega$ с основно значение „нося“ и първоначално стига до странния извод „че това е знакът на специално войсково подразделение, чиято задача е била да изравнява и строи пътища, мостове и др.“ [Tryjarski, E. 1985, pp. 67–68]. По-късно той изоставя тази хипотеза.

Както самият Триярски признава, неговата дешифровка не позволява да се каже за кой език е създадена и използвана въпросната писменост [Tryjarski, E. 1985, p. 58]. Но вярва, че тя принадлежи към културата на ранната българска държава. Ще отбележим че работата му е неубедителна и не е добила популярност.

Съществуват и множество любителски опити за дешифровка на материала от Мурфатлар, които няма да разглеждаме.

Причината за незадоволителните резултати, както и за малкия брой сериозни опити за разчитане, е в оскъдността на данните. Броят на писмените знаци, които можем да изолираме като безспорни такива, е малко над 300. Повечето от тях са остатъци от надписи, често само с по два-три знака. При това положение, ако езикът на надписите е неизвестен, дешифровката е невъзможна. И обратното, ако този език е достатъчно добре известен, то тя се свежда просто до транслитерация на текста. Като ключът за нея може да бъде наличието на билингва или квази-билингва, контекстът, в който се намират надписите, резултатите от статистическата обработка на текстовия материал и пр.

Нашият случай е някъде по средата. Езикът на първобългарите е слабо познат – дотолкова, че в трудовете по тюркско езикознание той почти не се ползва. За него знаем със сигурност много неща. Той е тюркски език и заедно със съвременния чувашки е единственият безспорен член на група, наричана българска, огурска, или г/л група³. Знаем известно количество негови думи от заемки в старобългарски и унгарски, от първобългарските надписи на гръцки и от три надписа на първобългарски с гръцки букви. Чувашкият, който може да се разглежда като

³ Към тази група обикновено се причисляват и други слабо познати езици, като хазарски, аварски и дори хунски. В нито един от първите два не са установени явленията *ротацизъм* и *ламбдаизъм*. Що се отнася до хунския, познанията ни за него са толкова елементарни, че не знаем със сигурност дали той изобщо принадлежи към тюркските езици. Не можем да изключим допускането, че първобългарският е единствен представител на тази група.

негова съвременна форма, също може да е полезен в неочаквани случаи. Това е основание да приемем надписите с непозната писменост от Мурфатлар и Плиска като поддаващи се на дешифровка при определен подход към случая.

Такава дешифровка е предмет на две мои публикации от 2015 и 2019 г. [Кандимиров, В. 2015; Кандимиров, В. 2019]. Те стъпват на два основни факта: 1. Въпросната писменост обслужва езика на първобългарите, за който важи казаното по-горе и 2. Тюркските езици са свръхустойчиви от плотохронологична гледна точка [Клосон, Дж. 1969, с. 31]. Разликата между първобългарския и другите съвременни нему тюркски езици би трябвало да е малка. Това позволява дешифровката да се опре на добре познатата съвкупност от тюркски езици и диалекти, съществували между VIII и XIII век, която наричаме *старотюркски език*.

Резултатите от нея ще ползваме в настоящия случай.

Текстът на разглеждания надпис е следният:

Δ ḡ ⌘ < Υ ∨

Λ ξ € η < υ *

⌘ ʌ

По-долу е поместена таблица, взета от [Кандимиров, В. 2019, с. 112], показваща знаците и звуковите стойности на тази писменост:

Гласни

Знак	Фонема	Знак	Фонема
⌘	<i>a</i>	Δ	<i>ä</i>
⌘	<i>o</i>	⌘	<i>ö</i>
∩	<i>u</i>	ʌ	<i>ü</i>
⌘	<i>i</i>	<	<i>i</i>
		⌘	<i>e</i>

Съгласни

Знак	Фонема	Знак	Фонема	Знак	Фонема	Знак	Фонема
ḡ	<i>b</i>	<	<i>y</i>	Λ	<i>p</i>	ʌ	<i>č</i>
⌘	<i>v</i>	ʌ	<i>k</i>	∩	<i>q</i>	⌘	<i>š</i>
υ	<i>ğ</i>	Υ	<i>l</i>	ξ	<i>r</i>	η	<i>δ</i>
Υ	<i>g</i>	€	<i>m</i>	Υ	<i>s</i>	η	?
*	<i>d</i>	∩∩∩	<i>n, ŋ?</i>	ξ	<i>t</i>	ʌ	?

Със знака *i* в таблицата е означена тюркската задна гласна, близка до българската *ь*, *у* – полугласната *й*. Въпреки тенденцията да не се ползват гръцки букви за означаване на старотюркските фонемни, за зъбно-проходната *δ*, близка до *англ. th*, употребяваме гръцката буква която най-добре съответства на предполагаемото ѝ произношение. Останалите знаци не се различават от обичайно ползваните за старотюркски.

Представената таблица обхваща всички известни ни знаци от Мурфатларската писменост, но не изчерпва вероятния състав на тази азбука. В тюркските езици, към които принадлежи и езикът на първобългарите, освен фонемата *n* се срещат палатална *ñ* и задна *ŋ*. Съществу-

ването на последната в първобългарски изглежда вероятно от един надпис, съдържащ името на Тангра [Бешевлиев, В. 1979, надпис № 6]. Никъде в текстовете от Мурфатлар и Розетата обаче за наличните три знака ∇ , ∇ и ∇ не може да се установи друга звукова стойност освен *n*. Остава да приемем, че това са варианти на изписването. Кои фонемни представят последните два знака от съгласните в таблицата, **n** и **w**, също не знаем. Като отчетем факта, че възможните фонемни в старотюркски са над 30, а знаците в горната таблица са 28 (знакът **l** се използва за означаване както на гласната *i*, така и на полугласната *y*), трябва да допуснем наличието на неизвестни досега букви от тази азбука. Използваме термина „азбука“, защото в тази писменост, за разлика от другото оригинално старотюркско писмо, орхоно-енисейското, което е полуконсонантно, имаме равнопоставеност между гласни и съгласни. Налице е желанието да се спазва принципът „една фонема – един знак“ и на практика той е прокаран добре в нея.

Като транслитерираме текста на надписа със знаците от таблицата получаваме следното:

äboyn
rtmniġd
e \blacktriangle

Звуковата стойност на един от знаците, *n*, е неизвестна. Последният знак в надписа, \blacktriangle , не е срещан досега. И двата неясни знака са съгласни.

Авторът на надписа е използвал съкратено писане: пропускал е гласни без определени правила. Подобно явление се среща и в надписите от Мурфатлар. От пръв поглед се забелязват и други несъответствия: в първия ред наличието на буквата **o** изисква присъствието на знака за \check{g} вместо *g* (Ψ), и обратното, на втория – *g* вместо \check{g} (\mathcal{G}), защото тя съседства с меката гласна *i*. Поради обстоятелството, че в тюркския не може да има две последователни гласни в думата, знакът \blacktriangleleft тук означава полугласната фонема *y*. Ако означим и местата на пропуснатите гласни, нормализираният текст добива следния вид:

äbo \check{g} (.)n
p(.)t(.)mniġd
e \blacktriangle

Можем да сближим първите два знака от надписа, *äb*, с чувашкото лично местоимение за първо лице, единствено число *en*. За разлика от другите тюркски езици, където местоименията за първо и второ лице са съответно *ben/men* и *sen*, в чувашки, който е наследник на първобългарски, те са *en(ĕ)* и *es(ĕ)*. В мурфатларските надписи местоимението за второ лице се среща два пъти – в израза *esen* „ти си“ и самостоятелно във формата *äsä* „ти“ [Кандимиров, В. 2015, надписи № 4 и 38]. В случая има колебание между близките по звукова стойност фонемни *e* и *ä*. Тук знакът \blacktriangle = *ä* е изписан, както в графитите от Мурфатлар – по-близък до кирилската буква Ѣ , отколкото до симетричната му форма в розетата от Плиска (Обр. 1.).

След като първата дума в надписа е „аз“, трябва да очакваме следващата да е името на пишещия, каквато е масовата практика в средновековните текстове, писани от първо лице. Липсващата гласна между \check{g} и *n* в *o \check{g} (.)n* се установява лесно. За да спазим закона за вокалната хармония, който в тюркския е безизключителен, тя трябва да отговаря на две изисквания: 1. да е твърда/задна, защото първата е такава, и 2. да е закръглена. На тези условия отговарят само фонемите *o* и *u*. Но тъй като в тюркски *o* като правило не може да стои във втората сричка на думата, остава само един кандидат и пълното име на пишещия е *o \check{g} in* = Ойгун.

Съгласно правилата на тюркския синтаксис в следващия ред на надписа трябва да присъства някакво действие, извършвано от подлога. В буквосьчетанието *p(.)t(.)m* отчетливо прозира глаголна форма от първо лице в минало време с едносрична глаголна основа, започваща с *p-*. Единствената такава би могла да е *pa-*, отговаряща на *sttm*. глаголна основа *ba-* „вързвам, завързвам, привързвам (нещо към нещо)“.[Clouston, G. 1972, p. 292, ДТС 1969, с. 76] Така значението на нашата дума е *patim* ‘вързах, завързах’.

От установеното дотук следва, че последната дума от надписа, *nigde \blacktriangle* , е обектът, който авторът е завързал. За съжаление, тя съдържа два неизвестни знака и значението ѝ не е лесно да се определи. От решаващо значение е дешифровката на първия знак в думата. Трябва да го търсим между липсващите в горната таблица първобългарски фонемни. Вече говорихме за

фонемите *ñ* и *ŋ*, но те не могат да стоят в началото на думата. Други вероятни фонемни с не-установен знак са *z* и *dž* (дж). *Z* също не може да стои в началото на думата в тюркски. Нещо повече, тъй като първобългарският език притежава качеството *ротацизъм*, поради което всяко *stm*. *z* в средата или края на думата се превръща в *r*, можем да се усъмним дали тази фонема, *z*, изобщо присъства в него.

От друга страна, в писмените паметници от Първото българско царство срещаме термините *џткω*, *џ[тк]оμηρ*, *џερα* (*тарканос*), *џоупан*, които недвусмислено говорят за наличие на вторична начална фонема, близка до *z*. Последният термин, *џоупан*, е засвидетелстван много рано в старобългарски като **жупанъ**, следователно поне в този случай началният знак *џ* отразява фонемата *ž*. Така можем да допуснем наличие в първобългарски на фонемите *z* и/или *ž*, първата като алофон на *s*, а втората – на *š* и/или *č*. Основание да разглеждаме в този случай *č* като изходна фонема ни дава съответствието на *џоупан* със *stm*. *čupan*. Според Клоусън [Clouson, G. 1972, p. 397] най-ранните свидетелства за *stm*. *čupan* са от езика на дунавските българи във формата *čupan*. За разлика от другите тюркски общности, в Първото българско царство терминът е широко разпространен и означава военноадминистративна длъжност, част от местната власт.⁴

Накрая относно фонемата *dž* можем да допуснем, че тя не е налице в първобългарски. Повод за това ни дават опозициите *стб. пашеногъ* – *тур. баджанак* или *стб. окончание -чии*, заемка от *пбг*.

Ако приемем, че знакът **н** отразява някоя от двете първобългарски фонемни *z* или *ž*, тогава думата *nigde*⚡ ще съответства на определена старотюркиска дума с консонантен скелет SGD, ŠGD или ČGD, съдържаща предни/меки гласни и вписваща се в контекста на надписа. Първите два варианта не дават резултат – думи с такъв скелет не съществуват. В третия случай откриваме рядката дума **čiktän**, която е *haxax legomenon*, но означава широко разпространен в тогавашния бит предмет, наричан днес „подложка за седло“ или „потник“, *англ. saddle cover* [Clouson, G. 1972, p. 414], *рус. „чепрак“* [ДТС 1969, с. 146]. Това е изделие от мека материя – кече или подобна, подлагана под седлото на ездитно животно. Очевидно тук имаме потвърждение на прехода *stm*. *č* > *пбг. ž*, както в случая *čupan* > *župan* и можем да приемем, че знакът **н** означава фонемата *ž* (ж). Тогава разглежданата от нас дума добива вида *žigde*⚡. Последният знак в нея не може да е **п** и трябва да допуснем, че е **ŋ**. Така крайният **й** вид става *žigdeŋ* със споменатото по-горе значение. Целият израз от паметника добива вида: *äb ouğun patim žigdeŋ* „Аз, Ойгун, завързах (подложката за седло?)“.

Основанието да поставим под въпрос последната дума е от функционален характер: подложката за седло не се връзва, тя стои свободно върху гърба на коня и се крепи от седлото, което е завързано. Терминологията, отнасяща се до конската амуниция у тюркските народи, е прецизна, а използването **й** – повсеместно и не можем да допуснем, че авторът на надписа е обърнал конси потник с нещо различно или едно действие по амуницията с друго. Приемливото обяснение е, че той е написал грешно *žigdeŋ* вместо **židgeŋ*, отговарящо на *stm*. *četgän*, *četkän* „юзда, повод, оглавник“. Преходът на неударено *e* в *i* е обичаен в първобългарски.

В общия случай надписът ни казва, че въпросният Ойгун е извършил някакво действие по амуницията на впрегатно животно и е документирал (или накарал да документират) това действие по някаква причина. Ако проявим въображение, можем да си представим как той е намерил отвързано добичето на съседа си и го е вързал, след което е оставил съобщение за това – нещо, което предполага, че и другото лице е грамотно.

Началото на надписа във вида „аз + лично име“ е често срещана форма в средновековните надписи, напр. „азъ драган писа“ в надписа на Иван Асен II, „азъ драгомиръ писахъ“ и „азъ севасть огнѣнь“ от Боженишкия надпис и пр.

⁴ Другаде терминът е рядко срещан и означава някаква нисша административна длъжност. През XI век вече е обезценен и Махмуд Кашгарски го споменава в речника си като „помощник на селския кмет“.

Личното име Ойгун се среща за първи път тук. То напомня по окончанието си името Νεγυν, Негюн от един графит върху варовиков блок от Плиска [Бешевлиев, В. 1979, № 89]. Окончанията *-ġun*, *-gün* са наставки в тюркски, образуващи съществително, когато са поставени след глаголна основа и това дава основание да потърсим някакво значение в тези имена. При Ойгун глаголната основа трябва да е *стм. оу-* „дълбая, издълбавам, изгребвам“, но тя не изглежда подходяща за основа на лично име. По-вероятно е то да е образувано от изчезналата или незасвидетелствана глаголна основа **од-*, която Клосън възстановява от прилагателното *оџ* „бодър, неспящ“ и от която са производни глаголите *оџġur-*, *оуġur-* „будя, събуждам“ и др. подобни форми [Clouson, G. 1972, p. 47]. Тогава първоначалната форма на името би била **Оџġun* със значение „будител“, която по-късно се е изяснила в *Оуġun*. Преходът *џ>у* в старотюркски е често явление. Смята се, че още в предписмения период на езика, преди VIII век, началната фонема *џ* е преминала в *у*, като явлението се наблюдава и по-късно – напр. в случая с *оџġur->оуġur-* или *аџġur>ауġur* „жребец“. Така името Ойгун съответства по значение (без да настояваме за приемственост) на новобългарските имена Будин, Будимир, Будислав.

За съжаление, не можем да проследим подобен произход при името *Negün*. Глаголна основа *ne-* няма и не би могла да има, защото единствените собствени думи в *стм.* с начална *n-* са *ne* „какво?“ и нейните производни. Дори съществува производната *negün* със значение „как?“, „защо?“, така че етимологията на името Негюн остава неясна.

Трябва да отбележим противопоставянето *b-/p-* в глаголната основа *pa-* „връзвам“. В предписмения период на старотюркски са налице и двете начални лабиални съгласни *b-* и *p-*, но към VIII век втората изчезва навсякъде, с изключение на единични случаи в огузките езици [Clouson, G. 1972, p. 291]. Това наблюдение е градено само върху основата на същинския тюркски, защото материалът от *r/l* езиците, като първобългарския, е оскъден. Можем да допуснем, че процесът не е протекъл по същия начин в *нбг.* и началната *p-* се е запазила. Това се подкрепя от споменатата по-горе заемка в *стб. пашеногъ*, *нбг. пџле* в надписа от Преслав срещу *стм. bilä*, или *нбг. куле* в същия надпис срещу *стм. kübä*.

В последната дума, *žigden* (евентуално **židgen*), наблюдаваме преход *č>ž*, *k>g* и *t>d*. Преходът на преградни съгласни от глухи в звучни и обратно е обичаен в тюркски. Може би друг пример за това в *нбг.* е противопоставянето *стм. tükäti* „изцяло, напълно“ *>δυυετοιγη* от надписа върху съд № 21 в съкровището от Над Сент Миклош.

Проблемен е последният знак в надписа, . Той може да е вариант на знака от Мурфатлар, който се среща там само веднъж. Това е несигурно предположение, защото в тази азбука има много знаци с различно значение, които се различават графично само с промяна на един елемент – напр. , и или , и . Знакът присъства там като начална буква на един неясен надпис [Кандимиров, В. 2019, № 12]. При това положение той не би имал звукова стойност *η*, защото *η* не може да стои в началото на думата. Но ако пред него е имало друг знак, унищожен при по-късното нанасяне на орнаменти върху стената, това препятствие отпада. Така въпросът за идентичността на двата знака остава нерешен.

Разглежданият надпис потвърждава ареала на разпространение на писмеността от Мурфатлар и подкрепя тезата за нейната принадлежност към културата на първобългарите. Той разкрива един важен факт: графитите в Мурфатларската обител са очевидно дело на тамошните монаси, а духовенството през Средновековието е най-грамотната част от обществото. Собственикът на розетата от Плиска също изглежда да е принадлежал към обществената върхушка. Докато надписът на Ойгун сочи, че тази писменост не е само интелектуално занимание на ограничен кръг от образовани лица, а че грамотността, и в частност владението на специфичната писменост, създадена за тюркския език на първобългарите, е разпространена и сред останалото население и се е използвала за такива нужди като частни съобщения между членовете му – нещо, което говори за по-дълбокото ѝ проникване поне в столичната общност. Нашият автор не я владее в съвършенство, допуска правописни грешки при употребата ѝ, но

грамотността му не се различава съществено от средната грамотност на днешното българско население.

Същевременно начинът на откриване на представения надпис говори за оскъдността на тези писмени паметници, и то в самата Плиска, която би трябвало да е центърът, откъдето тази писменост се разпространява. Той е единственият надпис, намерен при системно обхождане на територията на външния град, провеждано в течение на няколко години. За тази оскъдност може би има две причини: относително малкия брой на носителите на съответния език и краткият период на употреба на обслужващата го писменост.

Въпросите около произхода на тази писменост са разгледани в [Кандимиров, В. 2019, с. 117–124], но ще споменем накратко някои от тях. Първобългарската писменост е единствената старотюркска такава, в която е положен принципът „една фонема – един знак“ и както виждаме, той е прокаран добре. Това говори за влияние от някоя вече съществуваща азбука и тя не може да е друга освен византийската гръцка. Тя не е донесена от българите от някаква предполагаема прародина, а е създадена в Българската държава на Дунав. Можем със сигурност да кажем, че по времето на Омуртаг и неговите приемници Маламир и Пресиан – време, в което домашните писмени паметници изобилстват, но са на гръцки, тя още не е съществувала. Няма я и към момента на Покръстването, иначе не можем да си обясним защо в известните ни надписи на езика на първобългарите, някои от които са точно по този повод⁵, е използвана отново гръцката азбука. Затова за *terminus post quem* трябва да приемем датата на Покръстването. *Terminus ante quem* е появата на кирилицата, защото в нея са заети някои знаци от първобългарската азбука.

Става дума за един кратък период между 865 г. и края на века, в част от който тя е съжителствала – след 886 г. – с донесената от Моравия глаголическа писменост. Последната е имала две непреодолими предимства: първо, собствена литература, включваща богослужебна терминология за нуждите на новоприетото християнство и, второ, по-голям брой носители на езика, за който е създадена. Към това трябва да прибавим и отношението на държавната власт, предпочела Кирило-Методиевата писменост като средство за налагане на новата религия. При това положение разглежданата от нас писменост е останала на втора позиция, обслужваща битови нужди на нейните носители. Може би манастирът край Мурфатлар е център, в който е направен опит да тя да се издигне до равноправен партньор на съперничката си. Този опит обаче постепенно е заглъхнал. Проведеното в периода 2021–2023 г. комплексно изследване на този манастир показва, че надписите с първобългарска писменост изглежда са най-ранният слой графити в него. [Komatarova, E., Miltenov, Y., Granberg, A. 2023, p. 199]. После тя е бързо изместена от старобългарската, но едновременното съществуване на двете писмености все пак оставя своите графични следи в кирилицата.

Можем да се запитаем: Дали мурфатларската писменост не е подкрепян от властта опит за създаване на собствен богослужебен език след Покръстването, изоставен поради появата на по-подходящата Кирило-Методиева писменост? Едва ли ще отговорим на този въпрос. Тук само ще повторим думите на Триярски: тя е кратък епизод от културния живот на прабългарите, които са покръстени и поемат по пътя на акултурацията към своите християнски съседи.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Публикации / Publications

Аладжов, А. и кол., 2013 – А. Аладжов и колектив. Археологическа карта на Плиска, 2013. София: БАН/НАИМ, 2013. [A. Aladzov et al. Arheologicheska karta na Pliska, 2013. Sofia: BAN/NAIM, 2013].

⁵ Подобни паметници, свързани с Покръстването, са два: съд № 21 от Над Сент Миклош, в който високопоставен жупан потвърждава с надпис наличието на изображение на кръст в изделиято и т. нар. чаша на жупан Сивин, на която е добавен – очевидно след Покръстването – текст на гръцки „κ(ύρι)ε βο(ή)τι“, и двете са направени с предполагаема цел да се покаже вяност към новата религия.

- Барня, Й.** 1962 – Й. Барня. Предварительные сведения о каменных памятниках в Басараби. – *Dacia*, 1962, VI, 293–316. [I. Barnea. Predvaritelnie svedeniya o kamennih pamyatnikah v Basarabi. – *Dacia*, 1962, VI, 293–316].
- Бешевлиев, В.** 1976 – В. Бешевлиев. Етническата принадлежност на рунните надписи при Мурфатлар. – *Векове*, 1976, 4, 12–22. [V. Beshevliev. Etnicheskata prinadlezhnost na runnite nadpisi pri Murfatlar. – *Vekove*, 1976, 4, 12–22].
- Бешевлиев, В.** 1979 – В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. София, 1979. [V. Beshevliev. Parvobalgarski nadpisi. Sofia, 1979].
- ДТС.** 1969 – Древнетюркский словарь. Ленинград, АНСССР, 1969. [Drevnetyurkskii slovar. Leningrad, ANSSSR, 1969].
- Кандимиров, В.** 2015 – В. Кандимиров. Писмеността от Мурфатлар и Плиска. София, 2015. [V. Kandimirov. Pismenostta ot Murfatlar i Pliska. Sofia, 2015.]
- Клосон, Дж.** 1969 – Дж. Клосон. Лексикостатистическая оценка алтайской теории. – *Вопросы языкознания*, 1969, 5, 22–41. [G. Clouson. Leksikostatisticheskaya otsenka altayskoj teorii. – *Voprosi yazikoznaniya*, 1969, 5, 22–41].
- Комша, М.** 1964 – М. Комша. К вопросу истолкования некоторых граффито из Басараби. – *Dacia, Revue d'archeologie et d'histoire ancienne*, 1964, VIII, 1–8. [M. Komsha. K voprosu istolkovaniya nekotoryh graffitto iz Basarabi. – *Dacia, Revue d'archeologie et d'histoire ancienne*, 1964, VIII, 1–8].
- Попконстантинов, К.** 1992 – К. Попконстантинов. Рунически надписи от средновековна България. – В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. В чест на професор Веселин Бешевлиев, В. Търново, 1992, 141–163. [K. Popkonstantinov. Runicheski nadpisi ot srednovekovna Balgaria. – In: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia*. V chest na professor Veselin Beshevliev, V. Turnovo, 1992, 141–163].
- Попконстантинов, К.** 1996 – К. Попконстантинов. Прабългарските имена от манастирите при Мурфатлар и Равна. – В: *Българите в Северното Причерноморие*. Т. 5. Велико Търново, 1996, 101–108. [K. Popkonstantinov. Prabulgarskite imena ot manastirite pri Murfatlar i Ravna. – In: *Balgarite v Severното Prichernomorie*. Т. 5. Veliko Tarnovo, 1996, 101–108].
- Сачев, Е.** 1977 – Е. Сачев. Надписът върху бронзовата розета от Плиска. – *Векове*, 1977, 6, 78–82. [E. Sachev. Nadpisat varhu bronzovata rozeta ot Pliska. – *Vekove*, 1977, 6, 78–82].
- Barnea, I.** 1863 – I. Barnea. Representarea labirintului de monumentele rupestre de la Basarabi. – In: *Studii și cercetari de Istoriei Veche*, București 14, 1963.
- Barnea, I., Ștefanescu, S.** 1971 – I. Barnea, S. Ștefanescu. Din istoria Dobrogei. Vol. III. Bizantini, romani și bulgari de la Dunarea de Jois. – In: *Bibliotheca Historiae Romaniae*. Vol. 9 ed. București: Academiei RSR, 1971, 180–233.
- Barnea, I.** 1981 – I. Barnea. Christian art in Romania. Vol. 2. 7th – 13th centuries. Introductory study and description of plates by I. Barnea. Vol. 2. Bucharest, 1981.
- Beševliev, V.** 1977 – V. Beševliev. Beobachtungen über die protobulgarischen Runeninschriften bei Basarabi (Murfatlar). – *Известия на Народния музей – Варна*, XIII (XXVIII), 1977, 49–62.
- Bogdan, D.** 1961 – D. Bogdan. Grafitele de la Basarabi. *Analele Universității C. I. Parhon*. – *Istorie*, IX, 1961, 31–49.
- Diaconu, P., Nasturel, P.** 1969 – P. Diaconu, P. Nasturel. Quelques observations sur le complexe archéologique de Murfatlar (Basarabi). – *Dacia*, XII, 1969, 443–456.
- Popkonstantinov, K.** 1986 – K. Popkonstantinov. Die Inschriften des Felsklosters Murfatlar. – *Die Slawischen Sprachen*, 1986, 10, 77–105.
- Popkonstantinov, K., Kronsteiner, O.** 1994 – K. Popkonstantinov, O. Kronsteiner. Старобългарски надписи. *Altbulgarische Inschriften*. Salzburg, 1994, Band 36.
- Clouson, G.** 1972 – G. Clouson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1976.
- Komatarova, E., Miltenov, Y., Granberg, A.** 2023 – E. Komatarova-Balinova, Y. Miltenov, A. Granberg. Church № 4 from the Murfatlar Rock Complex – some newly documented graffiti along the east-west axis and their analogies. – *Pontica*, LVI, 2023, 161–199.
- Tryjarski, E.** 1980 – E. Tryjarski. Nieznany alphabet. – *Problemy*, 1980, 3 (408), 2–9.
- Tryjarski, E.** 1985 – E. Tryjarski. Alte und neue Probleme der runenartigen Inschriften Europas. Ein Versuch der Entzifferung der Texte aus Murfatlar und Pliska. – In: *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*. Wiesbaden, 1985.

Tryjarski, E. 1995 – E. Tryjarski. Has a key been found to decipher the eurasiav scripts of the runic type? Laut- und Wortgeschichte der Türkschprachen. – In: Beitrage des Internationalen Symposiums, Berlin, 7-19 Juli 1992. Wiesbaden. (In English)

Vaklinov, St. 1978 – St. Vaklinov. Ein Denkmal runischen Schriftums Pliskas. – In: Studia in honorem Veselini Beševliev. Sofia, 1978, 245–254.

Интернет базирани източници / Internet based sources

Кандимиров, В. 2019 – В. Кандимиров. Писмеността от Мурфатлар и Плиска. Второ преработена и допълнено издание. София, 2019. [V. Kandimirov. Pismenostta ot Murfatlar i Pliska. Vtoro preraboteno i dopalнено издание. Sofia, 2019] – URL: <http://www.academia.edu/127527786/ПИСМЕНОСТТА_ОТ_МУРФАТЛАР_И_ПЛИСКА>; <https://independent.academia.edu/VKandimirov>> (достъпен: януари 2026)

Съкращения / List of abbreviations

англ. английски

пбг. първобългарски

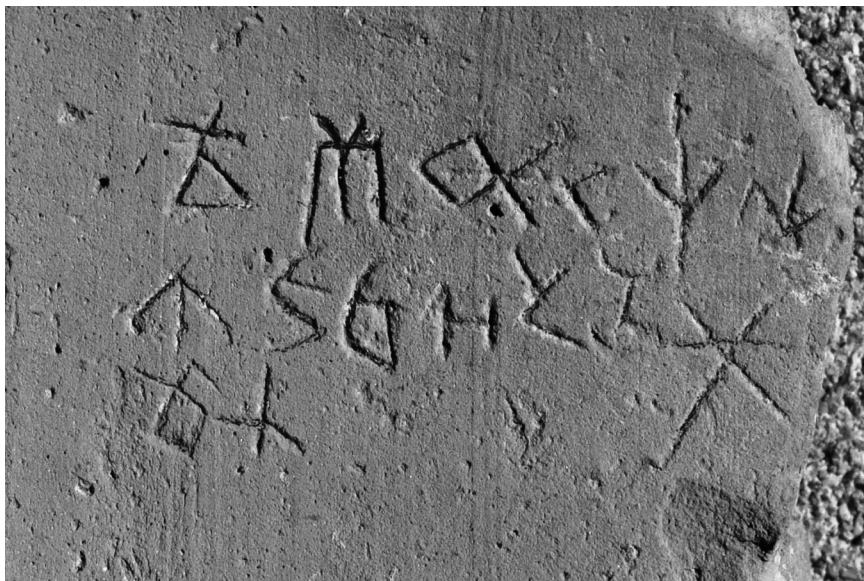
рус. руски

стб. старобългарски

стт. старотюркски

Обр. 1. Керамичният фрагмент с надписа (сн. А. Аладжов)

Обр. 2. Надписът, увеличен. Знаците са подчертани допълнително